

РОЗДІЛ 3. ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ФІНАНСУВАННЯ І СТРАХУВАННЯ В АПК

3.1. Фінансове забезпечення аграрного виробництва: історичні передумови, становлення та розвиток кредитної кооперації

В усіх країнах із розвинутою ринковою економікою діє спеціалізована система сільськогосподарського кредиту аграрного виробництва. Це зумовлено специфікою сільського господарства: нестачею вільних фінансових коштів, високою капіталомісткістю і порівняно низькою фондівдачею, сезонністю виробництва та значною тривалістю виробничого циклу, залежність від природно-кліматичних умов. Це знижує гарантованість позик сільськогосподарським товаровиробникам.

На кредитування впливають і порівняно малі розміри підприємств аграрного сектора, що робить їх менш конкурентоспроможними на ринку коротко- і довготермінових кредитів.

У ринковій економіці склались особливі інституції і форми сільськогосподарського кредиту. Головні їхні характеристики - це високий рівень державної підтримки і кооперативні начала. Сільськогосподарські виробники можуть отримати потрібні їм кошти у банках, кредитних кооперативах, страхових компаніях, асоціаціях сільськогосподарського кредиту, фінансових компаніях, організаціях, що реалізують устаткування та інші товари сільському господарству тощо.

Система фінансування аграрного сектора в різних країнах Західної Європи і Америки має свою специфіку. Наприклад, у Великобританії ніколи не було спеціалізованої системи аграрних кредитів і фермерські господарства підтримували за допомогою державних субсидій. У Німеччині, Бельгії, Данії, Франції, США, навпаки, історичний розвиток фермерського укладу привів до створення спеціалізованих закладів кредитування фермерів.

Важливе місце в кредитній системі західних країн посідають кооперативні банки. Вперше вони почали функціонувати в Німеччині у вигляді позиково-ощадних сільських кооперативів Райфазен (за іменем засновника). На базі деяких кооперативів

виникли великі банки. Найвідоміші серед них: Креді Агріколь (Франція), ДГ Банк (Німеччина), РАБОБАНК (Нідерланди), Фарм Кредит Систем (США) та ін. Зокрема, Креді Агріколь є одним з найбільших банків Європи, він обслуговує 14 млн клієнтів і понад 75% кредитних потреб сільської місцевості Франції.

Широкого розвитку сільська кредитна кооперація набула в США, де нею опікується Міністерство сільського господарства. У США налічується 4000 комерційних сільськогосподарських банків, на які припадає майже 35% загального обсягу кредитних ресурсів у сільському господарстві [1].

Кооперативна сільськогосподарська банківська система функціонує в рамках кооперативного законодавства і має низку переваг, зокрема вона не підпадає під дію антимонопольного законодавства. Оскільки кооперативні банки орієнтовані передусім на обслуговування фермерських господарств, їм часто надають пільги в оподаткуванні. Держава виділяє бюджетні кошти для кооперативних та спеціалізованих сільськогосподарських банків за такими напрямками: видача пільгового кредиту на укрупнення господарств і проведення землевпорядних робіт; зниження позичкового відсотка; перепланування господарств; зміна структури і типу виробництва.

До пільгового кредитування можна віднести і систему застав під сільськогосподарську продукцію, і кредити, по суті, перетворюються у безвідсоткову позику.

Є також пільгові кредитні позики для фермерів-початківців, молоді; цільові позики на облаштування господарства, житла. У деяких країнах функціонує пільгова система кредитів для будівництва житла, а самі ці затрати вилучають із оподаткованого доходу.

Система пільгового кредитування фермерів добре відпрацьована в США, вона стосується також забезпечення житловими умовами населення у сільській місцевості. Зокрема, під будівництво чи реконструкцію будинку або погашення боргів за житло кредит надають на 33 роки за ставкою 1%. Пільгові кредити під 1% терміном до 5 і 10 років надають для оренди будинку в сільській місцевості людям з низькими доходами, а також старшим 62 років. Крім того, уряд веде активну політику щодо регулювання відсоткових ставок. Облікова ставка

Федеральної Резервної Системи не перевищує 7%, асоціації виробничого кредиту та кооперативних банків - 9-10%.

Кредитну політику використовують також для стимулювання зростання обсягів товарної продукції. З цією метою роблять кредитування під майбутній урожай на умовах ф'ючерсних контрактів, укладених за договірною ціною. Таке кредитування на пільгових умовах з використанням коштів державного і місцевих бюджетів дає змогу уже на початку весняного сезону забезпечувати сільськогосподарські підприємства обіговими коштами. Однак, зважаючи, що сільське господарство - галузь ризикового виробництва, така форма кредитування потребує системи страхування, яка передбачає [7]:

- державну гарантію відшкодування страхових платежів за всіма видами страхування у визначених розмірах;

- повернення більшої частини страхових внесків у випадку їх невикористання за результатами минулого року;

- вирішення питання про віднесення затрат страхування майна на собівартість продукції.

Велике значення для формування аграрного капіталу в умовах ринкової економіки має система іпотечного кредиту. Іпотека - це передача боржником у заставу свого нерухомого майна кредиторю як гарантію сплати боргу. Заставоотримувач (кредитор) наділений правами володіння нерухомістю до повної виплати боргу заставодавцем. У цьому випадку кредитор не перетворюється у власника. Це важливо, оскільки банки можуть надавати позику під заставу землі. Світова ж практика свідчить про потребу обмежувати набуття прав власника землі у такий спосіб. Наприклад, законодавством таких країн, як Японія, Італія, запроваджено суворий ліміт на розміри сільськогосподарського землеволодіння для фізичних та юридичних осіб. Для позичальників головна умова - забезпечення доходу, гарантованого нерухомістю.

В країнах з розвинутою ринковою економікою система іпотечного кредиту повністю виконує свої функції. Однак в умовах кризи (ланцюг неплатежів, падіння цін на сільськогосподарську продукцію, зниження доходів сільськогосподарських підприємств) під загрозою є сам факт власності сільських товаровиробників на землю. Виникає небезпека масової втрати землі виробниками. Щоб попередити

це, потрібне втручання держави. Така ситуація склалася у деяких країнах у кризові 30-ті роки. Зокрема, у США адміністрація Ф. Рузвельта на три роки закріпила землю за фермерами, що заборгували; в Німеччині був прийнятий закон про невідчуження селянського двору, що забороняв його продаж за борги. Так було введено юридичну норму про умовність характеру прав кредитора щодо розпорядження землею сільськогосподарських виробників. Пізніше це стало базою для розробки законів, що захищали права фермерів на заставлену землю і визначали право кредиторів щодо розпорядження нею.

На сучасному етапі в Україні для становлення іпотечної системи немає достатніх умов, оскільки нема ринку землі. Поки що іпотечний кредит може розвиватись лише в окремих регіонах країни, де частково є земельний обіг.

Система сільськогосподарського кредиту в Україні лише починає формуватися. Її перспективи залежать від низки чинників, передусім від фінансової стабілізації економіки.

Аграрна сфера АПК, за підрахунками вчених-аграрників, потребує фінансових ресурсів для оновлення матеріально-технічної бази на суму понад 50 млрд дол. Кредитне забезпечення не задовольняє сільськогосподарських виробників: щорічна потреба в кредитах становить 3,5 млрд грн, а можливості АПБ «Україна» - лише 0,5 млрд грн. Головна риса кредитування аграрної сфери в Україні полягає в тому, що сьогодні понад 90% кредитів - це короткотермінові кредити, які надають без урахування сезонності і тривалості виробництва. Коефіцієнт платоспроможності сільськогосподарських підприємств станом на 1 січня 1998 р. становив лише 0,33, що зумовлено несвоєчасністю розрахунків споживачів продукції і держави з товаровиробниками [3].

Протягом 1995-97 рр. в АПК через банківську систему надійшло кредитів на суму 483 млн грн, із них 98% - через банк «Україна». У 1997 р. кредитна підтримка агропромислового комплексу становила 904,5 млн грн, із них 172,4 млн грн було надано безпосередньо сільськогосподарським виробникам. Відсоткова ставка за надані кредити становила 30%.

Однак позичальники не в стані повернути кредити. Станом на 1.01.1998 р. борги підприємств АПК банку «Україна» за позичками досягли 175,3 млн грн. з урахуванням пролонгованої

заборгованості за відсотками - 40 млн грн. Заборгованість сільгоспвиробників становила 76,7 млн грн., за відсотками – 21,2 млн грн.

Для розширення сфери кредитних послуг підприємствам АПК доцільно створити спеціалізований державно-комерційний банк. Через такий банк держава могла б мати регулювальний вплив на кредитний ринок і кредитні відносини в галузі агропромислового виробництва; розміщувати всі кредити, які надають сільськогосподарським виробникам з боку держави та міжнародних кредитних інституцій; виконувати іпотечні операції та вести операції із землею.

Такий банк міг би брати активну участь у створенні мережі кооперативних банків, максимально наближених до аграрних виробників. Філії спеціалізованого банку та мережу кооперативних банків з часом було б доцільно реформувати в єдину систему кредитного обслуговування підприємств АПК.

Однак не можна оминати увагою влучне зауваження науковця [6], що всі учасники ринку повинні усвідомлювати факт про недопустимість «насильного» перетворення кредитних спілок на кооперативні банки, оскільки це означатиме перехід до банківської системи та перекосів фінансового ринку.

Як свідчить зарубіжний досвід, кредитні спілки повинні бути повноцінними учасниками ринку фінансових послуг, а кооперативні банки – учасниками і банківської системи, і кредитної кооперації. При цьому кожен елемент повинен виконувати відповідний спектр послуг, а інституційне середовище функціонування має створювати умови для ліквідного функціонування та усувати можливості шахрайства, а не створювати тиск регулювання за рахунок обмежень і бар'єрів.

Вітчизняний науковець О. Луцишин вважає [6], що основне функціональне призначення кооперативного банку здатне забезпечити:

- компенсацію короткострокових піків ліквідності (надлишки/розриви) всередині сектору, а за потреби – централізоване утримання мінімальних резервів у Національному банку України для потреб кредитних спілок;
- підтримку ліквідності при сезонних коливаннях і структурних дисбалансах ліквідності первинних інститутів (надлишок депозитів або перевищення попиту на кредити)

шляхом надання відповідних можливостей інвестування чи рефінансування;

- відкриття доступу до національних і міжнародних програм сприяння та фінансування для сектору кредитних спілок, виконання координаційних і адміністративних функцій у процесі реалізації цих програм;

- попереджувальні заходи в разі гострої кризи ліквідності кредитних спілок;

- консультування і тренінги для керівництва кредитних спілок із питань менеджменту ліквідності (управління, контроль і планування).

Однак, на нашу думку, крім зазначених вище функцій кооперативний банк міг би розширити сферу фінансових послуг, які надають кредитні спілки через:

- підключення до мережі банківських платіжних агентів;

- організацію прийому особистих заощаджень членів кредитних спілок через мережу платіжних терміналів банків;

- реалізацію спільних проектів з емісії пластикових карт клієнтам кредитних спілок;

- розробку спільних програм з управління поточною ліквідністю кредитних спілок через овердрафт та розміщення залишків на платній основі на термін до 1-го місяця.

Одним із варіантів державного регулювання у кредитній сфері України може стати боніфікація відсотків, як це роблять у багатьох розвинутих країнах світу. Боніфікацію ведуть шляхом безпосереднього субсидування як отримувачів кредитів для погашення відсотків за позики, так і банків. Це дає змогу банкам надавати кредити під низькі відсотки.

Становлення і розвиток кредитної системи в аграрному секторі АПК можливі за умов формування кредитної інфраструктури, яка передбачає:

- розширення мережі комерційних банківських структур, максимально наближених до товаровиробників, та створення селянських кооперативних банків за рахунок внесків сільськогосподарських виробників та довготермінових безвідсоткових позик держави;

- реформування системи іпотечного кредитування;

- розвиток фінансового аграрного консалтингу;

- розширення функцій кредитних спілок з наданням їм права

залучення коштів не тільки фізичних, а й юридичних осіб та розширення можливостей ведення фінансових операцій;

створення на державному рівні спеціального кредитного фонду як джерела покриття різниці між пільговими і чинними відсотковими ставками за кредитами, які надають на пільгових умовах сільськогосподарським виробникам, та гарантування їхнього повернення. Такий фонд можна формувати з частини коштів, які надходять від розміщення державних облігацій, ввізного та вивізного мита на продукцію сільського господарства та продуктів її переробки, частини прибутку комерційних банків від використання грошових коштів підприємств АПК та інших джерел;

формування за участю комерційних банків агропромислово-фінансових груп, які об'єднують аграрних виробників, переробні підприємства та структури, що забезпечують зберігання і реалізацію кінцевої продукції. Створення відповідної законодавчої бази, яка б регламентувала формування цих структур;

інтенсивне впровадження у сільське господарство лізингового кредитування;

реформування товарного кредиту у вигляді короткотермінового банківського кредиту в рамках вертикальної інтеграції агропромислового комплексу, коли не держава, а комерційні структури є безпосередніми партнерами сільськогосподарських виробників щодо їх забезпечення матеріальними ресурсами на певних умовах [5].

Потрібно поступово згортати державні субсидії неефективному, неокупному і неконкурентоспроможному виробництву. Доцільніше було б використовувати державні кошти не для прямого кредитування села, а для надання гарантій структурам, що виникають і починають працювати на ринку сільськогосподарського кредиту.

Розглядаючи реалії державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, слід зазначити, що передбачені законодавчими нормативно-правовими актами можливості фінансувати кошти на потреби фермерських господарств з місцевих та державного бюджету є дуже обмеженими. Також надання дотацій та пільг від Аграрного фонду та Українського державного фонду підтримки

фермерських господарств доступне невеликій кількості сільгоспвиробників за умови дотримання ними визначених вимог. Тож актуальною є проблема пошуку принципово нових для сільськогосподарського ринку джерел фінансування коштів у його розвиток.

Фінансові ресурси фермерських господарств можна поділити на власні та залучені (з фінансово-кредитного ринку та державна підтримка).

Власні доходи фермерських господарств також не здатні покрити значні обсяги потреби в фінансових ресурсах. Тому їм необхідно шукати інші можливості залучення ресурсів для фінансування поточної діяльності та її подальшого розширення. Враховуючи сучасний стан функціонування фінансового ринку та сільськогосподарської галузі економіки України, можна запропонувати ввести в дію наступну фінансово-кредитну систему агропромислового комплексу. Слід зазначити, що більшість елементів даної системи вже функціонують, однак пропонується, окрім запровадження в дію нових її елементів (кооперативних об'єднань фермерських господарств), удосконалити взаємодію вже існуючих складових системи.

Одним з ефективних джерел залучення фінансових ресурсів у діяльність фермерських господарств і одночасне зниження ризиків, притаманних їх діяльності, є аграрне страхування. В Україні на даний час воно починає розвиватися. Зокрема, прийнято Закон України №4391-VI «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 9.02.2012 року [2], який регулює відносини у сфері страхування сільськогосподарської продукції, що здійснюється з державною підтримкою, з метою захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників і спрямований на забезпечення стабільності виробництва в сільському господарстві. Поряд з цим державою проводиться робота з розробки системи надання обігових коштів аграріям у період посівної кампанії та жнив. Аналізуючи досвід Іспанії [3], слід зазначити, що співпраця сільгоспвиробників, страхових компаній та уряду країни є найбільш ефективною формою в розвитку системи аграрного страхування, а також її досвід свідчить про те, що однозначно субсидування страхових премій, у порівнянні з прямою допомогою від держави в разі настання

страхового випадку катастрофічного масштабу, є набагато ефективнішим інструментом у забезпеченні отримання доходів сільськогосподарського товаровиробника. Проте, повертаючись до сучасного стану аграрного страхування в Україні, слід зауважити, що воно не набуває широкого використання через недовіру сільгоспвиробників до механізмів страхового ринку, їх недостатню поінформованість про переваги та вигоди від здійснення страхових операцій у своїй діяльності, а також відсутність повної та стабільної законодавчо-нормативної бази з врегулювання даних питань.

Слід також зазначити, що Україна бере участь в ініціативі Європейського Союзу «Східне партнерство». В рамках співпраці України та інших країн-учасниць в рамках сільського та сільськогосподарського розвитку, одним із стратегічних напрямків було визначено питання кооперації сільгоспвиробників, зокрема і кредитної [4].

Кредитна кооперація фермерів – це добровільне об'єднання фізичних і юридичних осіб, які займаються фермерською діяльністю, на основі демократичних принципів, рівноправності та взаємодопомоги для задоволення господарських та фінансових потреб його учасників [4].

Також на даний час в Україні не є активною співпраця фермерських господарств з лізинговими та факторинговими компаніями, хоча й необхідність в даному виді співпраці існує, адже фермерські господарства потребують оновлення матеріально-технічної бази у відповідності з досягненнями НТП, а також мають труднощі в розрахунках з кредиторами та дебіторами.

Щодо кредитування комерційними банками фермерських господарств, то у зв'язку із сезонністю та високою ризикованістю їх діяльності, відсутністю достатньої якісної застави, комерційні банки встановлюють високі процентні ставки за кредити або взагалі відмовляються кредитувати таких клієнтів.

Слід зазначити, що кредитні спілки, що кредитують фермерів України, починають все активніше функціонувати. Відомими з них вже є кредитні спілки «Єдність», «Аграр-кредит», «Фермери Київщини», які є членами Об'єднаної кредитної спілки Національної асоціації кредитних спілок України, та ін.

Визначимо переваги щодо впровадження кредитної кооперації фермерських господарств:

- 1) забезпечення сільської місцевості кредитними ресурсами;
- 2) зростання соціально-економічного розвитку сільських територій;
- 3) підвищення ділової активності та фінансової стійкості фермерських господарств;
- 4) можливості розширення виробництва та диверсифікації видів діяльності фермерських господарств;
- 5) підвищення конкурентоспроможності фермерських господарств на вітчизняному та закордонному ринках;
- 6) сприяння скороченню безробіття в сільській місцевості шляхом збільшення кількості нових робочих місць внаслідок розширення виробництва фермерськими господарствами;
- 7) можливість втілення та використання інноваційних ідей у сільгоспвиробництві.

Серед можливих негативних моментів даного виду кооперації виділимо, по-перше, ризикованість вкладання коштів членами спілки, по-друге, їх можливу недостатність для кредитування потреб її учасників, і, по-третє, диференційований фінансовий стан учасників (ймовірність неповернення одержаного кредиту учасником у зв'язку з різким погіршенням його платоспроможності).

Проте, порівнявши переваги та недоліки кредитного кооперування фермерських об'єднань, відмічаємо, що значно переважають позитивні аспекти, а негативні – притаманні не лише даному виду діяльності, і досвід показує, що існують ефективні шляхи щодо їх зменшення або навіть уникнення.

Бібліографічні посилання

1 Пиплз К. Развитие системы сельскохозяйственного кредита в США: уроки для России / К. Пиплз // Вопросы экономики. - 1997. - №8.- С.147-158.

2. Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4391-17>.

3. Якубович В.А. Використання міжнародного досвіду в процесі розбудови системи аграрного страхування в Україні: досвід Іспанії/ В.А. Якубович// Економіка АПК. - 2007. - № 6.- С. 139-144.

4. Ільчук В.П., Прокопенко О.О. «Східне партнерство-2012» як фактор сприяння розвитку кредитної кооперації фермерів в Україні/ Матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції «WSCHODNIE PARTNERSTWO-2012». – 2012. – С. 51-55.

5. Дадашев Б.А. Кредитні кооперативи в Україні: проблеми і перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dspace.uabs.edu.ua/bitstream/123456789/1023/1/2001_10_08.pdf.

6. Луцишин О. Прагматизм формування системи кредитної кооперації в Україні / О. Луцишин // Вісник НБУ. – 2013. – № 9. – С. 22-27.

7. Гончаренко В.В. Про зміну концепції розвитку системи кредитної кооперації та її можливий вплив на кредитно-кооперативний сектор національної економіки / В.В. Гончаренко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2011. – № 5(50). – С. 99-107.

© Добровольська О.В., 2017

3.2. Фінансове забезпечення економічного розвитку сільського господарства України

Фінансова підтримка сталого розвитку сільського господарства дуже важлива, адже такий розвиток гарантує продовольчу безпеку держави, сприяє перетворенню аграрного сектору на високоефективний та конкурентоспроможний сектор економіки на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також забезпечує комплексний розвиток сільських територій та розв'язання соціальних проблем на селі.

Потреба в інвестиціях в сільське господарство зростає в зв'язку з ростом світового населення і зміною раціону харчування переваги зростаючого середнього класу на ринках в бік більш якісних продуктів (наприклад молочні продукти, м'ясо, риба, фрукти, овочі і т.д.).

Банківський сектор має набагато меншу частку своїх кредитних портфелів в сільському господарстві в порівнянні з часткою сільського господарства у ВВП. Це обмежує інвестиції в сільське господарство. І свідчить про те, що бар'єр для кредитування не через відсутність ліквідності в банківському